

Thomas Piketty
De slag om Europa

Vertaald door Manik Sarkar



2015

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM | ANTWERPEN

Voorwoord

In dit boek zijn verschillende columns samengebracht die maandelijks in *Libération* zijn verschenen – ongecorrigeerd en niet herschreven.* Sommige teksten zijn een beetje verouderd, andere minder. Over het geheel genomen geven ze een beeld van een sociale wetenschapper die een poging doet de wereld van alledag te begrijpen en te analyseren, en die zich in het publieke debat mengt om de logica en de verantwoordelijkheden van een wetenschapper dichter bij die van de burger te brengen.

Het afgelopen decennium werd in hoge mate gekarakteriseerd door de wereldwijde financiële crisis die in 2007–2008 losbarstte en die nog steeds voortduurt. De columns die hier aan zijn gewijd zijn hier verzameld. Ze onderzoeken de nieuwe rol die de centrale banken op zich hebben genomen bij het voorkomen van de ineenstorting van de wereldeconomie en analyseren de Europese staatsschuldencrisis die landen als Portugal, Spanje, Ierland en Griekenland aan de rand van de afgrond brachten. Daarbij treedt vooral één vraag op de voorgrond: zal de Europese

* Dit voorwoord is oorspronkelijk voor de Franse editie uit 2012 geschreven, waarin de tot dan toe verschenen columns van Thomas Piketty opgenomen waren. Voor de Nederlandse editie, die tot aan september 2015 reikt en een thematische indeling kent, is het licht geactualiseerd.

Unie in staat zijn om alle verwachtingen waar te kunnen maken? Zal het Europa lukken om die publieke, democratische macht te worden die nodig is om de controle terug te kunnen krijgen op het op hol geslagen wereldwijde kapitalisme? Of zal het slechts een technocratisch instrument blijven voor deregulering, algehele concurrentie en de verzwakking van de overheid ten opzichte van de markten?

Bij een eerste analyse kan de financiële crisis, die in de zomer van 2007 begon met de instorting van de *subprimes* in de Verenigde Staten, gevolgd door het faillissement in september 2008 van Lehman Brothers, gezien worden als de eerste crisis van het wereldomvattende vermogenskapitalisme van de eenentwintigste eeuw.

In het kort komt het erop neer dat de wereld vanaf het begin van de jaren tachtig werd overspoeld door een nieuwe golf van financiële deregulering en een ongebreideld vertrouwen in de zelfherstellende werking van de markt. De herinnering aan de depressie van de jaren dertig en de daaropvolgende ellende was vervaagd. De 'stagflatie' (een combinatie van economische stagnatie met inflatie) uit de jaren zeventig had de beperkingen aangetoond van de keynesiaanse consensus uit de jaren vijftig en zestig, die zich in de bijzondere omstandigheden van de naoorlogse periode had opgebouwd. Met het einde van de wederopbouw en de hoge groei van de dertig jaren na de oorlog werd het proces van de ongebreidelde toename van overheidsbemoeienis en verplichte inhoudingen, zo kenmerkend voor de jaren vijftig en zestig, vanzelfsprekend opnieuw onder de loep genomen.* De deregulering begon in 1979–1980

* In Frankrijk daalde het reële groeicijfer van het nationaal inkomen van gemiddeld 5,2 procent per jaar tussen 1949 en 1979 tot gemiddeld 1,7 procent tussen 1979 en 2009, wat drie keer zo laag is.

in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, waar men er steeds meer moeite mee had dat men werd geëvenaard – of in het geval van Groot-Brittannië zelfs ingehaald – door Japan, Duitsland en Frankrijk. Gebruikmakend van de ontevredenheid legden Ronald Reagan en Margaret Thatcher uit dat de overheid niet de oplossing is, maar juist het probleem. Ze stelden voor om afstand te nemen van de welvaartsstaat die de Angelsaksische ondernemers soft had gemaakt en terug te keren naar het zuivere kapitalisme van voor de Eerste Wereldoorlog. Het proces raakte in een stroomversnelling en breidde zich vanaf 1990–1991 uit tot het Europese vasteland. Met de val van de Sovjet-Unie verloor het kapitalisme zijn rivaal en begon er een nieuwe fase waarin men geloofde in het ‘einde van de geschiedenis’ en een ‘nieuwe groei’ gebaseerd op eeuwige beurseuforie.

Aan het begin van het nieuwe millennium bereikte de waarde van de aandelen en het onroerend goed weer het niveau van de oude records, die uit 1913 stamden, en overtroffen die zelfs. In 2007, aan de vooravond van de crisis, bereikte de waarde van het gehele financiële en onroerende vermogen (nettoschulden) in het bezit van de Franse huishoudens een omvang van 9500 miljard euro, wat wil zeggen bijna zes jaar nationaal inkomen. In 2008–2009 daalde het vermogen van de Fransen licht, maar in 2010 groeide het weer verder; momenteel ligt het boven de 10.000 miljard euro. Als we deze cijfers in historisch perspectief plaatsen, wordt duidelijk dat de vermogens het in de afgelopen eeuw niet eerder zo goed deden. Het netto privévermogen vertegenwoordigt momenteel het equivalent van bijna zes jaar van het nationaal inkomen, tegenover nog geen vier jaar in de jaren tachtig en minder dan drie jaar in de jaren vijftig. We moeten helemaal terug

naar de Belle Époque (1900–1910) om in Frankrijk een periode te vinden waarin de vermogenswelvaart op eenzelfde niveau lag: toen lag de verhouding tussen vermogen en inkomen ook in de orde van grootte van zes à zeven.*

Overigens is de huidige vermogenswelvaart niet alleen het gevolg van deregulering. Het is ook, en zelfs vooral, een inhaalslag van het kapitaal op de lange termijn, een gevolg op de hevige schokken in de eerste helft van de twintigste eeuw, en houdt daarnaast verband met de geringe groei in de laatste decennia, wat als vanzelf leidt tot extreem hoge verhoudingen tussen vermogen en inkomen. Het onveranderlijke feit is dat we ons in een historische periode bevinden waarin de vermogens het goed doen in de rijke landen, terwijl de productie en de inkomens veel minder sterk toenemen. In de dertig jaar na de oorlog stelde men zich ten onrechte voor dat we in een nieuwe fase van het kapitalisme waren aanbeland, in zekere zin een kapitalisme zonder kapitaal. In werkelijkheid was er alleen sprake van een overgangsfase in de vorm van een wederopbouwkapitalisme. Op de lange termijn kan er geen ander kapitalisme dan vermogenskapitalisme bestaan.

Wel heeft de deregulering die in de jaren tachtig en negentig in gang is gezet nog een extra moeilijkheid veroorzaakt; het financiële systeem en het vermogenskapitalisme van het begin van deze eenentwintigste eeuw is er bijzonder kwetsbaar, volatiel en onvoorspelbaar door geworden. Hele flanken van de financiële sector zijn zonder enige controle tot stand gekomen, zonder risicoregule-

* Zie Thomas Piketty, 'On the Long-Run Evolution of Inheritance: France 1820–2050', École d'économie de Paris, 2010, en *Quarterly Journal of Economics*, 2011 (teksten beschikbaar op piketty.pse.ens.fr).

ring, zonder toezicht dat die naam waardig is. Zelfs de meest elementaire internationale financiële statistieken zijn vervuild met systematische tekortkomingen. Zo zijn de financiële netto vermogensposities op mondiaal niveau over hun geheel genomen negatief, wat onmogelijk is, behalve als we ervan uitgaan dat we gedeeltelijk eigendom zijn van de planeet Mars... Zoals Gabriel Zucman recentelijk heeft aangetoond, is het waarschijnlijker dat een niet-onaanzienlijk deel van die tekortkomingen erop wijst dat de financiële activa die worden gehouden in belastingparadijzen en door niet-ingezetenen, niet als zodanig zijn geregistreerd.* Dat is vooral van belang voor de externe netto vermogenspositie van de eurozone, die veel positiever is dan de officiële statistieken doen voorkomen. Om een eenvoudige reden: gefortuneerde Europeanen hebben er alle belang bij een deel van hun activa te verbergen, en de Europese Unie doet voorlopig niet wat zij zou moeten – en kunnen – doen om hen hiervan te weerhouden.

Meer in het algemeen maakt de politieke verdeeldheid in Europa en het onvermogen van het continent om zich te verenigen, ons bijzonder kwetsbaar voor de instabiliteit en de ondoorzichtigheid van het financiële systeem. Om regels op het gebied van risico's en belasting op te leggen die geschikt zijn voor financiële instituties en markten die wereldwijd opereren, is het overduidelijk dat de Europese natiestaat van de negentiende eeuw volstrekt niet meer de goede schaal heeft.

En dan gaat Europa gebukt onder nog een ander pro-

* Zie G. Zucman, 'The Missing Wealth of Nations: Are Europe and the U.S. net Debtors or net Creditors?', École d'économie de Paris, 2011, beschikbaar op www.parisschoolofeconomics.eu/zucman-gabriel.

bleem. De munt, de euro en de Europese Centrale Bank (ECB) zijn aan het einde van de jaren tachtig bedacht en aan het begin van de jaren negentig ingevoerd (de eurobiljetten zijn weliswaar pas in januari 2002 in omloop gekomen, maar het Verdrag van Maastricht is in september 1992 door middel van een referendum bekrachtigd), op een moment dat men meende dat de enige functie van centrale banken was om uit hun neus te vreten, dat wil zeggen zich ervan te vergewissen dat de inflatie niet te hoog werd en de geldmassa min of meer in hetzelfde tempo groeide als de economische activiteit. Na de 'stagflatie' van de jaren zeventig hadden zowel de overheden als de publieke opinie zich ervan laten overtuigen dat de centrale banken voor alles onafhankelijk moesten zijn van de politieke macht, en als enige doel het behoud van een lage inflatie moesten hebben. Zo is men ertoe gekomen voor de eerste keer in de geschiedenis een munteenheid zonder staat in het leven te roepen, en een centrale bank zonder regering.

Daarbij vergat men dat bij grote economische en financiële crisissen de centrale banken een onmisbaar instrument zijn om de financiële markten te stabiliseren en zowel een domino-effect van faillissementen als een algehele economische depressie te vermijden. Die rehabilitatie van de rol van de centrale banken is de grote les van de financiële crisis van de laatste jaren. Als de twee grootste centrale banken van de wereld, de Amerikaanse Federal Reserve en de ECB, geen aanzienlijke hoeveelheden bankbiljetten hadden bijgedrukt (in 2008–2009 beide enkele tientallen procenten van het bbp) om die tegen een lage rente – tussen de 0 en 1 procent – uit te lenen aan private banken, dan is het meer dan waarschijnlijk dat de crisis een om-

vang had bereikt die vergelijkbaar was geweest met die van de jaren dertig, met werkloosheidspercentages van boven de twintig procent. Het is een groot geluk dat de Fed en de ECB erin geslaagd zijn het ergste te voorkomen, en de 'liquidationistische' vergissingen van de jaren dertig niet hebben herhaald, een tijd waarin men de ene bank na de andere liet omvallen. Het oneindige geldscheppende vermogen van de centrale banken moet weliswaar strak worden ingeperkt. Maar in het gezicht van grote crisissen is het suïcidaal zo'n instrument, en de essentiële taak van *lender of last resort* terzijde te schuiven.

Jammer genoeg heeft dit monetaire pragmatisme het weliswaar mogelijk gemaakt om in 2008–2009 erger te voorkomen en de brand voor even te blussen, maar het heeft er ook toe geleid dat er niet genoeg is gekeken naar de structurele oorzaken van de ramp. Het financiële toezicht heeft sinds 2008 nauwelijks vooruitgang geboekt, en er werd gedaan of men niet wist dat de oorzaak van de crisis met ongelijkheid te maken heeft: de stagnatie van de inkomens van de onder- en middenklasse en de toename van de ongelijkheid, in het bijzonder in de Verenigde Staten (waar bijna 60 procent van de groei tussen 1977 en 2007 ten gunste is gekomen van de rijkste 1 procent), heeft hoogstwaarschijnlijk bijgedragen aan de explosieve groei van de private schulden.*

Maar vooral heeft de redding van de private banken door de centrale banken die in 2008–2009 plaatsvond, niet verhinderd dat de crisis in 2010–2011 in een nieuwe fase belandde, met de crisis van de staatsschulden van de

* Zie de World Top Incomes Database beschikbaar op www.parisschoolofeconomics.eu/topincomes.

landen van de eurozone. Het is hier belangrijk op te merken dat dit tweede deel van de crisis, dat ons momenteel zorgen baart, alleen in de eurozone bestaat. De Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Japan hebben meer schulden dan wij (met een staatsschuld van respectievelijk 100 procent, 80 procent en 200 procent van het bbp, tegen 80 procent in de eurozone), maar geen schulden crisis. En dit om een eenvoudige reden: de Amerikaanse Federal Reserve, de Bank of England en de Bank van Japan lenen aan hun respectievelijke regeringen geld uit tegen een laag tarief – minder dan 2 procent – wat het mogelijk maakt de markt tot bedaren te brengen en de rentetarieven te stabiliseren. In vergelijking daarmee heeft de ECB heel weinig aan de overheden van de eurozone geleend – vandaar de huidige crisis.

Om deze specifieke opstelling van de ECB te verklaren is het gebruikelijk het overerfde trauma van Duitsland te noemen, dat niet opnieuw in de hyperinflatie van de jaren twintig zou willen belanden. Dat lijkt me niet erg overtuigend. Iedereen weet dat er geen gevaar van hyperinflatie dreigt. Wat ons nu bedreigt, is eerder een lange deflationistische recessie met een daling of stagnatie van prijzen, salarissen en productie. Daarnaast heeft de enorme geldschepping van 2008–2009 ook geen enkele inflatie van betekenis veroorzaakt, en dat weten de Duitsers even goed als wij.

Een wellicht bevredigender verklaring gaat uit van het feit dat de overheid een paar decennia lang is zwartgemaakt en dat we het nu normaler zijn gaan vinden om private banken te hulp te schieten dan de overheid. Behalve dan dat in de landen waar dat zwartmaken het verst ging, in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, de centrale

banken uiteindelijk pragmatisch zijn gebleken en niet hebben gearzeld op grote schaal de staatsschuld op te kopen.

In werkelijkheid is het specifieke probleem waarmee wij ons geconfronteerd zien, en de hoofdoorzaak van onze problemen, niets anders dan dat de eurozone en de ECB vanaf het begin slecht zijn uitgedacht; en het is moeilijk – maar niet onmogelijk – de spelregels midden in de crisis te veranderen. De basisfout is geweest te denken dat er een munt zonder overheid, een centrale bank zonder regering en een gemeenschappelijk monetair beleid zonder gemeenschappelijk begrotingsbeleid kunnen bestaan. Een eenheidsmunt zonder gezamenlijke staatsschuld werkt niet. In het uiterste geval kan die in rustige tijden functioneren, maar bij slecht weer ontstaat er een explosieve situatie.

Door de creatie van de eenheidsmunt hebben we het speculeren met de zeventien wisselkoersen van de munteenheden van de eurozone onmogelijk gemaakt; het is inmiddels niet meer mogelijk te wedden op de val van de drachme ten opzichte van de frank of over een daling van de frank ten opzichte van de mark. Maar wat niet was voorzien, was dat er voor deze speculatie met wisselkoersen een speculatie met de zeventien rentetarieven van de staatsschulden van de eurozone in de plaats zou komen. En deze tweede vorm van speculatie is in veel opzichten nog schadelijker dan de eerste. Een aanval op je wisselkoers kun je altijd pareren door het voortouw te nemen en je munt te devalueren, zodat je je land in ieder geval concurrerder kunt maken. Met de eenheidsmunt zijn de landen van de eurozone deze mogelijkheid kwijtgeraakt. In principe hadden ze daarvoor in de plaats financiële sta-

biliteit moeten krijgen, wat overduidelijk niet het geval is.

De speculatie met het rentetarief waarmee we nu te maken hebben, heeft bovendien de perversiteit dat die het onmogelijk maakt de nieuwe afstemming van de overheidsfinanciën weloverwogen te organiseren. De bedragen die op het spel staan, zijn zeer aanzienlijk. Met een staatsschuld van rond de 100 procent van het bbp laat een rente van 5 in plaats van 2 procent de jaarlijkse rentelasten over de schuld stijgen tot 5 procent van het bbp in plaats van 2 procent. Het verschil, 3 procent van het bbp (in Frankrijk 60 miljard euro), is gelijk aan de gehele begroting voor hoger onderwijs, onderzoek, justitie en werkgelegenheid! Als we dus niet weten of de rentestand over een of twee jaar 2 of 5 procent zal bedragen, is het eenvoudigweg onmogelijk weloverwogen een democratisch debat op gang te brengen over uitgaven die moeten worden teruggebracht en premies die verhoogd moeten worden.

Dit is des te betreurenswaardiger omdat de Europese verzorgingsstaat zonder enige twijfel hervormd, gemoderniseerd, en generationaliseerd moet worden, niet alleen om begrotingsevenwicht en financiële zekerheid te scheppen, maar eerst en vooral om een betere openbare dienstverlening te garanderen, een nauwkeuriger aanpassing aan individuele situaties, en beter gegarandeerde rechten. Links moet het initiatief over deze kwesties weer terugnemen, of het nu gaat om de modernisering van ons belastingstelsel*, om de herziening van ons pensioenstelsel**,

* CSG staat voor *Contribution Sociale Généralisée*, een bronheffing op alle soorten inkomen (noot vert.). Zie bijvoorbeeld C. Landais, T. Piketty, E. Saez, *Pour une révolution fiscale*, Seuil, Parijs 2011, beschikbaar op www.revolution-fiscale.fr.

** Zie bijvoorbeeld A. Bozio, T. Piketty, *Pour un nouveau système de retraite*, Éditions rue d'Ulm, Parijs 2008, beschikbaar op piketty.pse.ens.fr.

of de autonomie van onze universiteiten.

Maar hoe kunnen we dergelijke debatten weloverwogen voeren zolang we aan de genade van enorme speculatiebewegingen omtrent de rentestand zijn overgeleverd? Laten we helder zijn: wat er in Spanje en Italië is gebeurd, waar de rentetarieven boven de 5 à 6 procent zijn uitgekomen, zou ook heel goed in Frankrijk kunnen gebeuren. Als we op de lange termijn een rentetarief in die orde van grootte zouden moeten betalen, of zelfs maar van 4 procent, terwijl Groot-Brittannië, met dezelfde schuldenlast als wij, dankzij zijn centrale bank slechts 2 procent betaalt, dan zal het al heel snel moeilijk worden de euro tegen de Fransen te kunnen blijven verdedigen. Als zo'n situatie lang zou voortduren, al was het maar een of twee jaar, dan zal de eenheidsmunt heel snel extreem impopulair worden.

Wat moeten we doen? Om een einde te maken aan de speculatie met de zeventien rentetarieven van de eurozone, is de enige duurzame oplossing onze schulden samen te voegen en een eenheidsschuld te creëren (de 'eurobonds'). Dat is ook de enige structurele hervorming die het de ECB mogelijk maakt om haar rol van *lender of last resort* optimaal te kunnen vervullen. Zeker, de ECB zou nu ook al meer staatsschulden op de markt kunnen opkopen, en deze noodoplossing zal ongetwijfeld een cruciale rol spelen in de toekomst. Maar zolang de ECB te maken heeft met zeventien verschillende staatsschulden, is het probleem niet makkelijk op te lossen: welke schuld moeten we opkopen, en tegen welk tarief? Als de Fed iedere ochtend zou moeten kiezen tussen de schuld van Wyoming, die van Californië en die van New York, zou het de bank moeilijk vallen een weloverwogen monetair beleid te voeren.

Om een gemeenschappelijke schuld te kunnen aangaan moet er een sterke, gelegitimeerde federale politieke autoriteit ontstaan. We kunnen geen eurobonds creëren om iedere nationale regering vervolgens te laten beslissen hoeveel gemeenschappelijke schuld ze zelf zal uitzetten. Die federale politieke autoriteit kan niet de Europese Raad of de Raad van de ministers van Financiën zijn. We moeten een enorme stap vooruit doen in de richting van de politieke unie van de Verenigde Staten van Europa – anders zullen we vroeg of laat een enorme stap achteruit moeten nemen, namelijk de afschaffing van de euro. De meest voor de hand liggende oplossing zou zijn om het Europees Parlement eindelijk een werkelijke begrotingsbevoegdheid te geven. Aan dat parlement kleeft echter het bezwaar dat alle 27 landen van de Europese Unie er zitting in hebben, dus veel meer landen dan de deelnemers aan de eurozone. Een andere oplossing, die ik noem in mijn column van 22 november 2011, zou eruit bestaan om een ‘Europees Begrotingsparlement’ in het leven te roepen, waarin afgevaardigden zitting hebben van de parlementaire commissies voor Financiën en Sociale Zaken van de nationale parlementen van de landen die hun schuld willen samenvoegen. Dat parlement zou kunnen beslissen over de omvang van de gemeenschappelijke schuld (wat de diverse landen niet zou beletten indien gewenst een eigen nationale schuld aan te gaan, die zou alleen niet collectief gegarandeerd zijn). Het hoofdpunt is dat dit parlement zijn beslissingen zou nemen bij een gewone meerderheid van stemmen, zoals in alle parlementen, en dat de beraadslagingen openbaar, transparant en democratisch zouden zijn.

Dat is het grote verschil met de Europese Raad, die

neigt tot nietsdoen en de handhaving van de status quo, omdat hij uitgaat van unanimiteit (of quasi-unanimiteit) en hij zijn beslissingen overwegend neemt in achterkamertjes. Meestal wordt er hoe dan ook geen beslissing genomen, en als er al, als bij een wonder, toch een unaniem besluit tot stand komt, is het nagenoeg onmogelijk te achterhalen waarom. Dat is het tegendeel van een democratisch debat in een parlementaire context. Als we nu een nieuw Europees verdrag gaan uitonderhandelen dat eruit bestaat om zuiver intergouvernementeel te blijven functioneren (met als enige verandering dat besluiten voortaan worden genomen door 85 in plaats van 100 procent van de Europese Raad) zijn we opgewassen tegen wat er op het spel staat. En dat maakt het uiteraard onmogelijk om eurobonds uit te geven, die veel meer lef vereisen op het gebied van een politieke unie, lef dat de Duitsers naar alle waarschijnlijkheid veel meer hebben dan de Fransen.